УДК 811.133.1
DOI https://doi.org/10.32838/2710-4656/2021.6-1/37

Кузнецова Ю. І.
Національний університет «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»

Сідак О. О.
Національний університет «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»

ОСОБЛИВОСТІ УТВОРЕННЯ ПРЕФІКСАЛЬНИХ ДЕРИВАТІВ У ФРАНЦУЗЬКІЙ БУДІВЕЛЬНІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ

У статті проаналізовано особливості утворення префіксальних дериватів у французькій будівельній термінології, наведено поняття префікса як словотвірного форманта. За допомогою зіставного, трансформаційного та семантичного аналізу визначено критерії відмежування префіксальних дериватів від композитних утворень. За релевантний критерій розрізнення префіксального деривата і композита взято неможливість семантичного членування термінологічної одиниці без зміни значення нової лексичної одиниці.

Надано префіксальній інвентар, яким користується сучасна французька мова загалом і будівельна термінологія зокрема, причому підкреслюється, що префіксальний фонд майже повністю складається з формантів латино-грецького походження, оскільки французька мова не розвила так званих «автохтонних» префіксів. Виявлено, що префіксація є продуктивним способом поповнення словникового складу не лише загальнонаціональної мови, а й спеціальної термінології. Дослідження похідних будівельних термінів продемонструвало продуктивність цього способу деривації для певних частин мови, а саме для субстантивів та дієслівних утворень. Аналіз префіксальних словотвірних моделей також показав певну частиномовну вибірковість формантів. Проаналізовано семантику похідних будівельних термінів. Префіксальні словотвірні моделі, як правило, моносемічні, що свідчить про конкретність префіксів і відсутність полісемії всередині словотвірної моделі. Під час аналізу виявлено, що префіксальні термінологічні деривати відтворюють значення твірного слова без нарощень, змін семантичного обсягу. Визначено, що префіксальні форманти мають широкий спектр словотвірної семантики (від конкретних адвербіально-препозитивних значень, які переважають у «народних» префіксах, до узагальнено-оціночних, притаманних «науковим» префіксам).

Ключові слова: *деривація, дериват, префіксація, словотвірна модель, словотвірне значення, будівельна термінологія.*

Постановка проблеми. У французькому мовознавстві існує досить спірна думка про послаблення дериваційних процесів, зокрема префіксації. Так, Ш. Баллі наводить деякі ознаки послаблення префіксації, як-от злиття префікса з основою, нестійкість префіксальних форм, заміна «книжних слів» (типу collaborer, superposer) зворотами з постпозитивними прийменниками (travailler avec, mettre dessus) [1, с. 260–261]. Ж. Леже [9] також підтримує цю точку зору, хоча більшість романістів указують на активність префіксальної деривації в утворенні не лише суспільно-політичних та термінологічних, а й стилістичних неологізмів [3; 7].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Отже, префіксація визнається продуктивним засобом поповнення словникового складу мови [4]. Слід зазначити, що французька деривація володіє досить багатою префіксальною системою. Однак префіксація залишається найменш вивченою в афіксальній системі словотвору французької мови. Як зазначає Р. Вагнер, початкові афікси дають привід до дискусії, яка не закінчилась [12, с. 66]. Не існує і єдиної думки щодо структурно-семантичних характеристик префіксальних утворень. У визначенні префікса трапляються суперечливі міркування, що зумовлює різне трактування словотвірного статуту препозитивних морфем і відсутність чітких критеріїв для розмежування префіксації і композиції. Оскільки префікси виникли із синтаксичних сполучень у результаті узагальнення поняття, яке вони висловлювали, сам генезис префіксальних формантів зумовив їх корелятивність із прийменником і прислівником у сучасній французькій мові [1, с. 260]. Цим пояснюється відсутність чіткого визначення префікса як морфеми, що бере участь саме в префіксальному словотворі. Так, А. Дарместетер префіксальні утворення зараховує до

композитів [5], А. Доза вважає префікси проміжною ланкою між деривацією і словоскладанням [2, с. 158], А. Мітран, не відрізняючи дієслівної префіксальної деривації від композиції, обмежується визначенням відокремлюваних і невідокремлюваних префіксів [10, с. 50]. Зовнішня схожість між префіксами і прийменниками приводить до єдиної структури прийменникових та префіксальних конструкцій, що є синтаксичними за своєю сутністю.

Постановка завдання. У дослідженні ми намагаємось чітко визначити статус префіксальних морфем і розробити критерії їх відмежування від відповідних прийменників та прислівників, показати використання «народних» і «вчених» префіксів у творенні термінів-дериватів будівельної термінології.

Виклад основного матеріалу. Французька деривація володіє досить багатою префіксальною системою. Так, Dictionnaire du Français Vivant [6] наводить 43 основних префіксальних форманти, а Grand Larousse містить близько 260 префіксів [10, с. 31]. Проте французька мова має лише 1 власний префікс (le préfixe autochton) mé-/més- від давньофранцузького mis, тому використовує префікси латинського та грецького походження, серед яких розрізняють «народні» і «вчені» [10, с. 32]. Уважається, що «народні» більш продуктивні, але мова науки і техніки віддає перевагу останнім [7].

Розподіл префіксальної системи французької мови на «народні» та «вчені» («книжні») префікси бачимо в роботах П. Гіро [8]. «Народні» і «вчені» префікси вільно сполучаються як зі «своїми», так і з «чужими» коренями.

Під префіксом розуміють препозитивну морфему, яка має узагальнювальне значення і за допомогою якого вона будує словотвірну пару, вступаючи в семантичний зв'язок із твірною основою (далі – ТО). Згідно з цим визначенням префікс є невідокремлюваним для самостійного функціонування, утворюючи семантичну єдність з основою. Це твердження є цілком справедливим для «вчених» префіксів (in-, pré-, post- та ін.), які не мають корелятивних непохідних прислівників або прийменників у сучасній французькій мові, і для префіксів a-, dé-, en- (em-), re-, які є корелятивними до прийменників. Однак форманти contre-, sur-, sous-, entre- більше пов'язані з вихідними корелятами – адвербіалізованими прийменниками. Зберігаючи семантичну окремість, вони виявляють у лексичній одиниці ознаки першого компонента складного слова, виступаючи як значущі кореневі морфеми (contre-pente, contrepoid, entreposer, entre-axe тощо). Характер словотвірного процесу в таких термінах відповідає композиції.

Для вирізнення префіксальних дериватів і відокремлення їх від композитів нами здійснено зіставний, трансформаційний та семантичний аналізи термінів, побудованих за участю префіксальних формантів, корелятивних адвербіалізованим прийменникам. Як релевантний критерій розмежування префіксального деривата від композита ми брали неможливість семантичного членування термінологічної одиниці без зміни значення нової лексичної одиниці (далі – ЛО).

Семантика окремих префіксальних дериватів, трансформованих у синтаксичні словосполучення, змінюється докорінно. Трансформація ЛО *surcharger* (перевантажувати) у словосполучення *charger sur...* (навантажувати на...), *surpression* (підвищений тиск) у *exercer une pression sur qch* (здійснювати тиск на що-небудь) знімає ідею перевищення меж нормального, властиву для словотвірного значення (далі – СЗ) форманта sur-. У ролі прийменника *sur* позначає розташування об'єкта в просторі щодо того, що слугує йому опорою (charger sur qch), або того, з чим він входить у контакт (exercer une pression sur qch). Те ж саме відбувається під час членування ЛО *sous-pression* (протитиск) у *pression sous qch* або трансформації в словосполучення *être sous la pression*. Прийменнику *sous* у цих виразах притаманне значення тільки позиційності, а не протистояння, протидії, яке виявляє префікс *sous* у терміні *sous-pression*. Отже, в таких випадках має місце префіксальний спосіб деривації, а не композиційний.

До складу проаналізованих будівельних дериватів (239 ЛО) входять 34 префіксальних форманти (серед них є 6 префіксоїдів греко-латинського походження (auto-, iso-, infra-, micro-, poly-, semi-)). Найвищу продуктивність виявили contre- (39 похідних), dé- (27 похідних), pré- (22 похідних), in-/im-/ir- (18 похідних), re-/ré- (15 похідних). Наведені цифри є специфічними саме для словотвірної системи будівельної термінології, оскільки для загальнонаціональної французької мови, за свідоцтвом Dictionnare des Mots Nouveux, останнім часом найпродуктивнішими стали форманти super-, anti-, non-, хоча названі нами префікси re-/ré-, in-/im- також мають високий «рейтинг».

На відміну від суфікса префікс приєднується до повнозначного слова. Отже, узагальнена словотвірна модель (далі – СМ), за якою реалізується утворення префіксальних дериватів, має вигляд бінара pr. + M, де pr. – префікс, а M – повнозначне слово. Префікс не є транспонентом, і похідні за

префіксацією належать до того ж лексико-граматичного класу, що й мотиванти.

Лінгвісти зазначають, що суфіксація збагачує іменники, а префіксація є найбільш плідною для дієслівних утворень [4; 11]. Дослідження похідних будівельних термінів демонструє продуктивність цього засобу деривації і для інших частин мови. Більшу частину префіксальних утворень становлять субстантиви – 122 ЛО, що є виявом предметності БТ. Дієслівні утворення посідають друге місце – 74 похідних терміни, тоді як ад'єктивні становлять лише 43 ЛО. Основними СМ утворення префіксальних дериватів у французькій БТ є:

1. pr. + N → N; 2. pr. + V → V; 3. pr. + Adj → Adj

- contre- (у СМ contre- + N → N) – 34 деривати contre-canal, contre-corbeau);
- pré- (у СМ pré- + N → N) – 15 дериватів (prémoulage, prétaillage);
- micro- (у СМ micro- + N → N) – 10 дериватів (microcorrosion, microfracture);
- entre- (у СМ entre- + N → N) – 8 дериватів (entre-poutre, entretoise);

вербальними:

- dé- (у СМ dé- + V → V) – 25 дериватів (déboucher, décaler, défaire);
- en- (em-) – (у СМ en- (em-) + V → V) – 10 дериватів (entailler, emmurailler);
- re- (у СМ re- + V → V) – 15 дериватів (raffinir, réagir, retomber).

Переважно ад'єктивним виявився префікс in- (im-) у СМ in- (im-) + Adj → Adj (13 ЛО): inoxydable, immobile, incompressible. Ці дані дозволяють говорити про певну тенденцію, а не про існування суто субстантивних, вербальних або ад'єктивних префіксів, оскільки більшість префіксів задіяна не в одній, а в кількох СМ. Так, префікс $anti_2$- бере участь у СМ $anti_2$- + N → N і $anti_2$- + Adj → Adj з приблизно однаковою кількістю похідних (7 і 6 ЛО відповідно). Префікс contre- задіяний не лише в субстантивній СМ, а й у СМ contre- + V → V (contre-murer, contre-plaquer), у СМ contre- + Adj → Adj (contre-coudé), префікс re- в СМ re- + N → N (recuisson) і т.ін.

Дані аналізу словотвірної структури префіксальних дериватів указують на певний зв'язок між структурою ТС і його здатністю до утворення префіксальних похідних. Виявлено, що найвищу потенцію до участі в префіксальних процесах демонструють похідні слова (суфіксальні, префіксальні або парасинтетичні). Від них утворено 72% (172 ЛО) префіксальних дериватів: gazon → gazonner → engazonner, vis → visser → dévisser, boulon → boulonner → déboulonner. Від непохідних слів та слів зі зв'язним коренем утворено 27,2% (65 ЛО) дериватів: meuble → immeuble, mobile → immobile, action → interaction, rapid → ultra-rapid. В окремих випадках префікси приєднуються до композитів (0,8% – 2 ЛО): polyvinilchlorure, semi-porte-à-faux.

Графічна форма префіксальних дериватів визначається недискретністю, що реалізується в написанні разом або через дефіс, інколи можливі обидва варіанти (intra-dos/intrados, entre-axe/entraxe, pré bâti/prébâti), що свідчить про їх структурну та змістовну цілісність у синхронному плані.

Префіксальні похідні будівельні терміни виявляють здатність до подальшого утворення похідних засобами суфіксації (167 ЛО), як-от indissouble → indissoubilité, contrevent → contreventer → contreventement, входячи до лінійних і віяльних парадигм, або конверсії: antiplastifiant adj (той, що підвищує жорсткість) → antiplastifiant m (домішка, що підвищує жорсткість у бетоні).

Семантика похідних префіксальних термінів залежить, по-перше, від СЗ дериваційних моделей, яке безпосередньо залежить від конкретних сем словотвірних формантів, задіяних у цій моделі; по-друге, від індивідуальної семантики мотивантів, що тісно взаємодіє з екстралінгвістичними факторами – сферою використання.

Префікси-носії СЗ у СМ характеризуються семантичною конкретністю завдяки генетичній спорідненості з прийменниками або повнозначними кореневими словами. Конкретність сем префіксальних формантів знімає полісемію всередині СМ. Так, із 56 СМ, за якими реалізується утворення префіксальних похідних, лише 8 виявляють багатозначність: Наприклад, СМ entre- + V виявляє значення: 1) локативності (сема «між»): voûter (заводити сволок) → entrevoûter (заповнювати міжбалковий простір); 2) сепаративності: couper (різати) → entrecouper (перерізати).

Полісемічність притаманна також СМ en- (em-) + V; re- + V; contre- + N; inter1– + N; dé- + V .

Згідно зі значенням формантів префіксальні СМ, за якими реалізуються утворення будівельних термінів, поділяємо на кілька груп:

– СМ зі значенням локативності. Це найчисленніша група, до якої входять 22 СМ: en- (em-) + V (encadrer); a- + V; a- N (abaisser, ajour); $anti_1$- + N (antichambre); contre- + N (contre-façade), contre- + V (contre-latter); contre- + Adj (contre-coudé); dé- + N (débord), entre- + N, entre- + V (entre-modillon, entre-voûter); extra- + N (extra-dos); infra- + N (infra-structure), inter- + N, inter- + Adj (intercommunication, interurbain); intra- + N, intra- + Adj (intrados, intra-urbain); juxta- + V (juxtaposer); sous- + N, sous- + Adj

(sous-face, souterrain); sur- + N (surface); trans- + N, trans- + V (transparoi, transmettre);

– СМ зі значенням інтенсифікації (7 СМ), де ступінь інтенсивності ознаки або дії виражається за допомогою префіксів, переважно «наукових». Це такі СМ, як é- + V (échauffer), hyper- + Adj (hyperstatique); super- + N (supertrancheuse); sur- + V (surchauffer), sur- + N (surchauffe); ultra- + N (ultrafiltre), ultra- + Adj (ultra-rapid). За даними П. Жільбера, в сучасному французькому словотворі префікси інтенсивності є активними і продуктивними [7], але в БТ ця тенденція не є провідною, що можна пояснити емоційною знебарвленістю термінологічної лексики;

– СМ зі значенням опозиційності. Охоплює 4 СМ зі значенням протидії, протиставлення: $anti_2$- + N, $anti_2$- + Adj (antisol, antiputride); contre- + N (contrevent); para- + N (paravent);

– СМ зі значенням темпоральності (передування або наступність) – 5 СМ: post- + N (postcontrainte), post- + Adj (postcontraint); pré- + N (préchauffage), pré- + Adj (précoulé); pré- + V (préétablir). Хоч префікси *post-* та *pré-* в сучасній французькій мові мають значення наступності і передування не лише в часі, а й у просторі, то в семантиці БТ темпоральна однозначність є їх відмінною рисою для похідних будівельних термінів;

– СМ зі значенням негативності (6 СМ), носіями цієї семи є префікси dis-, in- (im-, ir-), non-: dis- + N (discontinuité); in- + Adj, in- + N, in- + V (inoxydable, imporosité, insonoriser); non- + N, non- + Adj (non-destruction, non-armé);

– СМ зі значенням реверсивності (2 СМ): dé- + V, dé- + N (démonter, dégel);

– СМ зі значенням сепаративності (2 СМ): en- (em-) + V (embrancher); entre- + V (entrecouper);

– СМ зі значенням повторюваності дії (2 СМ): re- + N (recuisson), re- + V (refaire, revêtir);

– СМ зі значенням партитивності (2 СМ): semi- + N, semi- + Adj (semi-couverture; semi-circulaire). Формант semi- є носієм семи половинчатості або частковості;

– кваліфікативні СМ (5 СМ): СМ, що вводять ідею новизни: néo- + Adj (néogothique), néo- + N (néoclassicisme);

– СМ, що вводять ідею розміру: micro- + N (microbétonnière), micro + Adj (microgrenu); рівності: iso- + Adj (isostatique);

– СМ зі значенням: самостійності: auto- + Adj – autoporteur; привативності: é- + V – écouler; перфективності: par- + V – parachever; множинності: poly- + N – polypropylène, polystyrène, що мають незначну кількість дериватів.

Таким чином, префіксальні форманти виявляють широкий спектр словотвірної семантики (від конкретних адвербіально-препозитивних значень, які переважають у «народних» префіксах (contre-, en-, entre- і т.д.), до узагальнено-оціночних, притаманних «науковим» префіксам і префіксоїдам). У деяких випадках СЗ префікса виявляється послабленим, а семантика деривата визначається значенням ТС. Це стосується дериватів із префіксом re-, як-от accrocher (чіпляти, зчеплювати) → raccrocher (зчеплювати, причеплювати), tomber (падати) → retomber (падати, спускати), affermir (підсилювати) → raffermir (підсилювати), де ТС і дериват часто перебувають у відносинах синонімії. Спостерігаються випадки переосмислення значення ТС і вихідного слова за відсутності окресленого СЗ префіксального форманта: ménager (дбайливо ставитися) → amenager (устаткувати), accorder (подовжувати) → raccorder (з'єднувати, приєднувати). Подібна асемантичність префікса пов'язана з втратою префіксальною морфемою своєї семантичної функції в синхронному плані. Функція формантів re-, entre- в цих випадках є лише дистрибутивною. Семантика будівельних дериватів визначається семою префіксального форманта та термінологічного значення ТС: flèche (1. стріла; 2. (буд.) стріла підйому, стріла прогину) → contreflèche (будівельний підйом, зворотний прогин); corbeau (1. крук; 2. консоль) → contre-corbeau (підхват).

Значення похідного, яке базується на термінологічному значенні ТС, приймає його значення без нарощень.

У процесі аналізу нами виявлено, що 98% (234 ЛО) префіксальних дериватів не зазнали зміни семантичного обсягу (звуження, розширення).

Висновки і пропозиції. Аналіз фактичного матеріалу дає змогу стверджувати, що префіксація лишається продуктивним способом поповнення будівельної термінологічної лексики. Префіксальні деривати слід відмежовувати від композитів, оскільки трансформаційний аналіз демонструє неможливість семантичного членування термінологічної одиниці без зміни значення нової ЛО.

У системі французької префіксальної деривації переважають форманти латинського і грецького походження. У будівельних префіксальних дериватах «народні» і «вчені» префікси вільно сполучаються зі словами як народного, так і книжного фонду, що свідчить про суто етимологічну природу такого розподілу. Префіксальні СМ у сфері БТ характеризуються переважною моносемічністю завдяки конкретності префіксів, які мають генетичну спорідненість із прийменниками або повнозначними кореневими словами.

Подальші розвідки з цієї тематики можуть здійснюватись у сфері ономасіології префіксальних дериватів.

Список літератури:

1. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка : на фр. яз. Москва: Изд-во иностр. лит., 1955. 416 с.
2. Доза А. История французского языка. Москва : Иноиздат, 1956. 471 с.
3. Маноли И. З. Потенциальное слово-идиолект-лексикография. *Структурно-семантические и прикладные исследования.* Кишинев : Штиинца. 1990. С. 37–43.
4. Скибенко В. В. Словообразовательные особенности глагольных препозитивных формантов, коррелятивных предлогам, в современном французском языке : автореф. дис. … канд. филол. наук. Киев, 1980. 24 с.
5. Darmesteter A. Traité de la formation des mots composés dans la langue française, comparée aux autres langues romanes et au latin. P. 1985. 331 p.
6. Dictionnaire du français vivant / M. Daveau, M. Cohen, M. Lallemand. Paris : Bordas, 1983. 1346 p.
7. Gilbert P. Le français de demain (la préfixation). *Le français dans le monde.* P., 1973. № 99 (septembre). P. 52–54.
8. Guiraud P. Les mots savants. P. 1968. 122 p.
9. Léger J. A propos du préfixe re-. *Le français moderne.* Paris, 1956. № 4. P. 285–291.
10. Mitterand H. Les mots français. Paris : Presse Universitaire de France, 1976. 128 p.
11. Sauvageot Au. Portrait du vocabulaire français. Paris : Libr. 1964. 288 p.
12. Wagner R.L. Réflexions à propos des mots construits en français. *Bulletin de la Société linguistique de Paris.* Paris, 1968. T. 63. P. 66.

Kuznetsova Yu. I., Sidak O. O. PECULIARITIES OF FORMATION OF PREFIXAL DERIVATIVES IN FRENCH BUILDING TERMINOLOGY

The article analyzes the features of the formation of prefixal derivatives in French building terminology, presents the concept of prefix as a word-building formant. The criteria for distinguishing prefixal derivatives from complexe words are determined with the help of comparative, transformational and semantic analysis. The impossibility of a terminological unit semantic division without changing the meaning of a new lexical unit was taken as a relevant criterion for distinguishing between a prefixal derivative and a complexe word.

The prefix inventory which is used by modern French language in general and building terminology in particular, was given, and it is emphasized that the prefix fund consists almost entirely of Latin-Greek origin formnants, as the French language has not developed so-called "indigenous" prefixes. It was found that prefixation is a productive way to replenish the vocabulary not only of the national language, but also of special terminology. The study of derived building terms has demonstrated the effectiveness of this derivation method for certain parts of speech, namely for nouns and verbs. The analysis of prefixal word-building patterns also showed a certain partial linguistic selectivity of formants. The semantics of derived construction terms are analyzed. Prefixal word-building patterns are usually monosemic, which indicates the specificity of prefixes and the absence of polysemy within the word-building pattern. During the analysis it was found that prefixal terminological derivatives reproduce the meaning of the generating word without additional changes in semantic volume. It is determined that prefixal formants have a wide range of word-building semantics – from specific adverbial-prepositional meanings, which predominate in "folk" prefixes to generalized-evaluative, inherent in "scientific" prefixes.

Key words: *derivation, derivative, prefixation, word-building pattern, word-building meaning, building terminology.*